

Regeringen

Stockholm den 24 maj 2024

Utbildningsdepartementet

Dnr Ju2024/00120

Yttrande över betänkandet *Inskränkningarna i upphovsrätten* (SOU 2024:4)

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA) önskar lämna följande yttrande beträffande betänkandet *Inskränkningarna i upphovsrätten* (SOU 2024:4).

Utredningsbetänkandet "Inskränkningarna i upphovsrätten" (SOU 2024:4), som överlämnades till chefen för justitiedepartementet i januari 2024, är en omfattande och detaljrik text (451 s.), vars syfte enligt direktiven (kommittédirektiv 2022:125) är att se över upphovsrättslagens (1960:729) bestämmelser om de inskränkningar som begränsar upphovsmännens rättigheter. Översynen avses åstadkomma ett tydligare och modernare regelverk för sådan användning av upphovsrättsligt skyddade verk som kan ske utan rättighetshavarens tillstånd. I uppdraget ingår enligt direktiven att föreslå bestämmelser som säkerställer att det finns rimliga möjligheter att återge offentlig konst samt att använda verk och andra skyddade prestationer vid nyhetsrapportering och i parodisyfte.

I utredningsdirektiven betonas att upphovsrättslagens bestämmelser om inskränkningar syftar till att uppnå en rimlig balans mellan rättighetshavarnas och det övriga samhällets intressen. Detta gäller inte minst, heter det, i upphovsrättens skärningspunkt till andra grundläggande fri- och rättigheter, till exempel press-, yttrande- och informationsfriheterna.

Utredningen anför i sin inledande sammanfattning att uppdraget omfattar fem särskilda frågor, nämligen

- huruvida reglerna för namn- och källangivelse bör ändras,
- huruvida en uttrycklig reglering motsvarande den EU-rättsliga s.k. trestegsregeln bör införas i lagen,

- hur reglerna om återgivning av konst i det offentliga rummet (panorama) skall se ut framöver,
- hur möjligheterna att vid nyhetsrapportering använda upphovsrättsligt skyddade prestationer framöver skall säkerställas, samt
- hur en bestämmelse som ger utrymme för att använda verk i karikatyr-, parodi- eller pastischsyfte skall utformas.

Utredningens arbete utmynnar i en rad förslag till ändringar i upphovsrättslagen.

Vid bedömning av utredningens förslag kan inledningsvis konstateras dels att utredningsförslagen i betydande omfattning utgör en anpassning till EU-rätten, varför den svenske lagstiftaren har begränsade rättsliga möjligheter att välja egna lösningar, dels att förslagen på flera punkter utgör ett lagfästade av lösningar som vunnit insteg i svensk domstolspraxis.

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien vill vitsorda att utredningen genomfört ett detaljrikt och grundligt arbete på ett rättsområde som av en rad samverkande skäl, bland vilka den tekniska, särskilt den digitala, utvecklingen och den alltmer omfattande internationella regleringen är de främsta, har kommit att bli komplicerat och svåröverskådligt. Det förtjänar noteras att medan den internationella och nationella utvecklingen åtminstone fram till 1960 års upphovsrättslag präglades av lagstiftarnas strävan att utvidga och förstärka upphovsmännens (och motsvarande grupper) rättsliga ställning, har tendensen i de senaste årens utveckling snarast varit den motsatta, varvid motstående t.ex. yttrandefrihetsrättsliga och informationsrelaterade intressen åberopats till stöd för inskränkningar i rättsägarnas befogenheter. Det föreliggande betänkandet återspeglar väl denna utveckling. Mot denna samhällsliga bakgrund, som det knappast är meningsfullt att diskutera i detta sammanhang, ter sig utredningens förslag i huvudsak välavvägda och lämpliga. Akademien ser inte anledning att ingå i närmare diskussion av mer än några frågor av allmän karaktär och några som särskilt berör dess ansvarsområde.

Vad gäller reglerna om namn- och källangivelse föreslår utredningen nya bestämmelser om sådana angivelser i en rad stadganden (13–15§§, 15a§, 16a§, 16e§, 17a§, 17e§, 20§, 23–25§§, 25d§, 25e§ och 48a§). Mot dessa tillägg kan inga invändningar riktas.

Det grundläggande stadgandet om upphovsmans s.k. droit à la paternité, d.v.s. rätten att erkännas och anges som upphovsman, återfinnes i 3§, första stycket. Utredningen föreslår att stadgandets lydelse ändras från orden "skall upphovsmannen anges i den omfattning och på det sätt god sed kräver" till föreskriften att upphovsmannen "ska anges om det inte är praktiskt eller tekniskt omöjligt eller oförenligt med god sed". I 1960 års text åberopades sålunda "god sed" som normgivande för angivelse av upphovsmannen. I det föreliggande kommittéförslaget återkommer "god sed" som motiv mot en namngivelse i vissa fall. Även om det är möjligt att begreppet "god sed" fått en helt ny och förändrad men för nutida läsare begriplig innebörd under de drygt sextio år som gått sedan den ursprungliga bestämmelsen tillkom skulle det ha varit värdefullt och i klarhetens intresse om utredningen genom konkret exemplifiering illustrerat sådana situationer där enligt dess mening något argument som kan betecknas som "god sed" skulle tala mot en angivelse av verkets upphovsman.

Det förtjänar i detta sammanhang, som berör upphovsmannens i 3§ upphovsrättslagen lagfästa s.k. ideella rätt (droit moral), nämnas att utredningen i sitt förslag till ny lydelse av lagens 11§ föreslår att det tidigare gällande generella förbudet mot ändringar i verket vid lovlig användning utan upphovsmannens tillstånd skall utgå. Det skydd mot ändringar som kvarstår om förslaget genomföres blir då förbudet mot kränkande ändringar (och användning i kränkande sammanhang) enligt 3§. Eftersom utredningens förslag innebär en avsevärd utvidgning av de tillåtna inskränkningarna i upphovsmannens rätt och därmed också ett i förhållande till dagens läge betydligt större antal situationer där ändringar av praktiska, tekniska och ekonomiska skäl kan ifrågakomma kan 3§ förväntas aktualiseras i flera fall än i dag. Den skada som kan tillfogas en upphovsmans anseende genom en onödig, illa genomtänkt eller i värsta fall illvillig ändring i samband med ett nyttjande som inte kräver rättsägarens tillstånd kan i dagens digitaliserade och snabbkommunicerande samhälle förverkligas mycket snabbt. Det ger anledning att överväga om reglerna i upphovsrättslagens

sjunde kapitel (53 och följande §§) kan behöva kompletteras med bestämmelser som ger möjlighet till snabba ingripanden med interimistiskt vitesförbud och ev. andra likartade åtgärder (jfr den franska rättsens *saisie-contrefaçon*). Ett mer tidskrävande förfarande kan genom den skada som vållats bli verkningsslöst.

Beträffande EU-rättens s.k. trestegsregel anför utredningen visserligen att den inte anser införandet av en uttrycklig sådan regel krävas för att säkerställa EU-rättens genomslag i svensk upphovsrätt, men för att, som utredningen säger, "betänkandet ska utgöra ett fullgott underlag i det fortsatta lagstiftningsarbetet" framlägger man emellertid i den föreslagna 11§ första stycket en text som återger trestegsregeln. Detta stadgeförslag sägs vara avsett "som en tolkningsregel i sådana fall där det inte är tydligt om viss användning omfattas av en inskränkingsbestämmelse eller inte".

Vitterhetsakademien delar utredningens uppfattning att ett uttryckligt stadgande som återger trestegsregeln inte är nödvändig för att säkra den svenska upphovsrättens EU-konformitet men har inte heller någon invändning mot den föreslagna texten, som kan sägas införd för säkerhets skull.

Beträffande utredningens förslag (22a§) om att konstverk och andra verk som stadigvarande är placerade på eller vid offentlig plats får fritt återges (med undantag för exemplarframställning i tredimensionell form och framställningar där det återgivna verket utgör ett centralt motiv) vill Vitterhetsakademien erinra om att upphovsrätten inte ger en upphovsman som avyttrat ett exemplar av sitt verk rättsliga möjligheter att påverka ett sådant exemplars placering försåvitt han inte i avtal med exemplarförvärvaren förbehållit sig en sådan rätt, ett förbehåll som för övrigt inte torde kunna åberopas med verkan mot tredje man vid en vidareförsäljning av exemplaret. Det kan därför ifrågasättas om det föreslagna stadgandet inte borde inskränkas till att gälla de fall där verket med upphovsmannens medgivande stadigvarande placerats på eller vid offentlig plats.

Upphovsrättslagens 25§ föreslås få en helt ny lydelse; den inskränkning i det upphovsrättsliga skyddet som tidigare gällde "vad som syns eller hörs under en dagshändelse", endast avsåg "information om dagshändelsen genom ljudradio, television,

direkt överföring eller film" och till yttermera visso medgav återgivning "endast i den omfattning som motiveras av informationssyftet" föreslås nu utvidgas avsevärt. Det nytillkomna kravet på angivelse av källan "inbegripet upphovsmannens namn" förändrar inte intrycket av att utredningen här ger "det press- och yttrandefrihetsrättsliga intresset av att använda verket" försteg framför upphovsmannens ensamrätt. Denna rättspolitiska omprioritering sägs skapa "möjlighet att utifrån förhållandena i det enskilda fallet göra en avvägning" mellan de motstående intressena. Det kan inte gärna hävdas att den föreslagna förändringen skapar större klarhet än den nu gällande. Å andra sidan får den valda lösningen anses svara mot vad som i utredningens direktiv betecknas som översynens utgångspunkt, nämligen att "inom de ramar EU-rätten ställer upp, säkerställa en rimlig balans mellan å ena sidan upphovsmännens och övriga rättsinnehavares intressen och å andra sidan de enskilda och allmänna intressen som berörs av den upphovsrättsliga lagstiftningen". Det är som redan sagts härövan knappast meningsfullt att i ett remissyttrande kritisera följderna av så tydliga och sannolikt politiskt och rättspolitiskt väl förankrade kursändringar.

Utredningen föreslår införandet av en ny bestämmelse – 24a§ – enligt vilken "var och en får återge verk, utom datorprogram, i karikatyr-, parodi- eller pastischsyfte i den utsträckning som motiveras av syftet". Förslaget, som motiveras med en hänvisning till EU-rätten, är långtgående i sak men inte särskilt klagörande. Friheten att avgöra vilken behandling av ett skyddat verk som kan anses "motiverat av syftet" överlämnas i alltför hög grad åt den som av det ena eller andra skälet bestämt sig för att karikera eller parodiera en upphovsrättsligt skyddad produkt, och det finns en avsevärd risk för att den "respekträtt" som upphovsrättslagens 3§ tillförsäkrar verkets skapare blir kränkt genom en alltför "liberal" tolkning av syftet. Sammanställningen av begreppen karikatyr och parodi, som är någorlunda väldefinierade, med det tämligen vaga och normalt inte förlöjligande begreppet "pastisch" gör inte bestämmelsen klarare. Om den föreslagna texten blir antagen – vilket torde vara svårt att undvika med hänsyn till kravet på EU-konformitet – kommer den svenska rätten, vilket också påpekas i betänkandet, att ha två regler om karikatyrer, parodier (och pastischer), nämligen å ena sidan utredningens radikala 24a§, å andra sidan den lösning som hittills varit

den svenska upphovsrättens: frihet för sådana karikatyrer och parodier som visserligen tar sin utgångspunkt i ett skyddat verk men är tillräckligt självständiga för att åtnjuta skydd i sin egen rätt. Ett sådant tvehövdat system kan te sig onödigt tungt och komplicerat men innebär såvitt man kan se inte någon olägenhet i sak.

Vitterhetsakademien finner den föreslagna 15d§ om ökad tillgänglighet till skyddat material för forskning motiverad och värdefull. Behovet av direkt kommunikation mellan deltagarna i forskningsprojekt, oberoende av i vilka lokaler sådant skyddat material som är föremål för forskning förvaras, har ökat på grund av de former i vilka vetenskapligt arbete numera allt oftare bedrivs, och digitala hjälpmedel skapar möjligheter som bör kunna utnyttjas utan alltför långtgående begränsningar. Det är å andra sidan viktigt att upphovsmännens intressen, som är i hög grad konkurrensrelaterade och som här ofta kan beröras även av offentliggörande i begränsade och mycket små grupper, behåller ett effektivt skydd. Kraven på sådant forskningssamarbete som berättigar till utnyttjande av den nya inskränkningen bör därför vara klara och tydliga. Samarbetet bör i möjligaste mån i fråga om deltagare, syfte och omfattning vara väl definierat och dokumenterat. Det bör ankomma på de forskningsorganisationer och kulturarvsinstitutioner som har ansvar för de skyddade verk som här avses att tillse att upphovsmännens intressen inte åsidosätts i större omfattning än den nya inskränkningen förutser.

Inte heller de föreslagna stadgandena om återgivning och upptagning av verk i illustrativt syfte i samband med undervisning (de föreslagna 13 och 14§§) ger anledning till invändningar, och detsamma gäller förslagen om framställning av tillfälliga exemplar (11a§) och återgivning i antologier (15§).

Vitterhetsakademien avstår från att närmare kommentera de tämligen omfattande förslag som avser användning av skyddade verk i offentlig verksamhet (25b,c,e§§, 26§, 26a och b§§). Akademien vill emellertid framhålla vikten av precision i de använda begreppen. Den föreslagna 25b§, andra st., som helt allmänt föreskriver att upphovsrätten inte hindrar att verk används i den allmänna eller nationella säkerhetens intresse, borde kunna åtminstone

konkret exemplifieras. Detsamma gäller 25c§, som möjliggör återgivning av skyddat material i syfte att säkerställa ett korrekt genomförande av ett rättsligt eller administrativt förfarande.

Vitterhetsakademien vill avslutningsvis framhålla att lagstiftningen på det upphovsrättsliga området genom talrika partiella ändringar, som visserligen till största delen varit oundvikliga, har blivit så komplicerad och svåröverskådlig att en total översyn, som helst bör ske i nordiskt samarbete och syfta till att i möjligaste mån återställa den klara och logiska uppbyggnaden i 1960 års lag är i hög grad önskvärd.

Yttrandet har beretts av Vitterhetsakademiens ledamot professor Stig Strömholm.

För Kungl. Vitterhetsakademien

Karin Helander, ständig sekreterare